

سنجش ظرفیت نهادسازی اجتماعات محلی در محلات اسکان غیررسمی. نمونه موردی: شهر زنجان

اسماعیل دویران

عضو هیات علمی گروه جغرافیای دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران
تاریخ دریافت: ۹۷/۴/۳؛ تاریخ پذیرش: ۹۷/۷/۹

چکیده

نهادهای محلی و یا تشکلهای مردم‌نهاد به دلیل ماهیت داوطلبانه، مستقل، غیرانتفاعی و غیرسیاسی بودن فعالیت‌هایشان، از اقبال گسترده‌ای در جلب مشارکت مردم برخوردارند. سنجش ظرفیت ایجاد نهادهای اجتماعات محله‌ای رویکردی سامانمند برای پایه‌گذاری درست این نهادها است. هدف پژوهش حاضر سنجش ظرفیت نهادسازی اجتماعات محله‌ای در سکونتگاه‌های غیررسمی است. این مقاله با روش تحقیق توصیفی-تبیینی با ماهیت کاربردی-کمی نگارش یافته است. روش گردآوری داده‌ها به صورت کتابخانه‌ای و میدانی با تکیه بر ابزار پرسش‌نامه بوده است. حجم نمونه با توجه به جمعیت ۹۰ هزار نفری سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان ۶۰۰ مورد است که به صورت تصادفی متغیرهای سرمایه محلی، ظرفیت پذیرش و محرک‌های اجتماعی-جغرافیایی در محلات اسکان غیررسمی موردسنجش قرار گرفت. داده‌ها گردآوری شده در نرم‌افزار SPSS پیاده و سپس با مدل معادلات ساختاری (روش تحلیل مسیر) نحوه و چگونگی ارتباط متغیرهای تأثیرگذار بر ظرفیت نهادسازی اجتماعات محلی مورد تحلیل قرار گرفت. نتایج نشان می‌دهد نهادسازی اجتماعات محلی با متغیرهای سرمایه محلی، ظرفیت پذیرش و محرک‌های جغرافیایی با ضریب تأثیر بالای ۰,۷ و t -value بالاتر از سطح اطمینان ۱,۹۶ دارای ارتباط معنادار با جهت مثبت بوده و متغیرها نیز با یکدیگر در ارتباط معنادار می‌باشند. از طرفی نماگرهای سنجش متغیرهای ظرفیت نهادسازی اجتماعات محلی در مقیاس درون محله‌ای مطلوب و در مقیاس برون محله‌ای نامطلوب است که ضعف اعتماد، میزان نفوذ، میزان مشارکت ساکنان با سازمان‌های مدیریت شهری را نشان می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: اجتماعات محلی، نهادسازی، اسکان غیررسمی، زنجان

مقدمه

سیستمی آغاز شده و با برنامه‌ریزی ساختاری، مشارکتی و راهبردی توسعه می‌یابد. این ضرورت از آنجا آغاز می‌شود که ساختار و کارکرد شهرها و محله‌های شهری به‌طور کلی دگرگون شده و جابجایی، تحرک جمعیت، استقرار اقشار مهاجر در نواحی و محله‌های شهری با نمود فقر شهری و سکونتگاه غیررسمی را تجلی نموده، فقدان تمهیدات لازم بر حجم و دامنه مشکلات محیطی افزوده و با توجه شبکه‌های ارتباطی محلات کل ناحیه شهری را گرفتار می‌سازد (رفیعیان، خدایی و داداش‌پور، ۱۳۹۳: ۱۳۴). در اواخر دهه ۱۹۷۰ کشورها شاهد تجدید حیات در

با نگاه به تاریخ برنامه‌ریزی شهری جهان می‌توان شاهد تغییرات در رویکرد برنامه‌ریزی شهری از نگاه صرفاً کالبدی به نگاه چندبعدی بود که کلیه ابعاد اقتصادی، اجتماعی، روانی و غیره ساکنان را در برگیرد (جوادی زاده اقدم و علوی، ۱۳۹۵: ۱۸۴). بطوریکه در اواخر دهه ۱۹۵۰ میلادی با شکست برنامه‌های کالبدی اوزالید محور منحصر شده در طرح‌های جامع و تفصیلی خشک، گرایش جهانی به سمت برنامه‌های جدید سوق پیدا می‌کند. گرایش جدید از برنامه‌ریزی

فعالیت شهروندان بوده اند. ساکنان محله‌های شهری در کشورهای آمریکایی و اروپایی که هری بایت از آن به‌عنوان انقلاب «حیات خلوت» نام می‌برد، فعالیت اجتماعی خود را توسعه دادند و امروزه ده‌ها هزار سازمان محلی در سطح وسیعی برای بهبود جامعه تلاش می‌کنند (Dreier, 1996: 121). برنامه‌ریزی توسعه اجتماعات محلی به‌عنوان ابزاری مؤثر، برگرفته از برنامه‌ریزی و مدیریت شهری نوین در حل مسائل شهری در دهه‌های اخیر موردعلاقه جامعه دانشگاهی و مدیران اجرایی بوده است. صاحب‌نظران توسعه اجتماعات محلی را یک فرایند یا توانایی اجتماعات برای کنش دسته‌جمعی و ارتقای این توانایی می‌دانند (Pittman & Phillips, 2009: 3) در این راستا ظرفیت‌سازی اجتماعات محلی و سنجش ظرفیت محلی رویکردی سامانمند و برنامه‌ریزی شده است که منجر به انجام کنش دسته‌جمعی ساکنان محلی شده، حاشیه‌رانندگان را به متن آورده، کاهش فقر را از طریق تحرک بخشی و تقویت ظرفیت انسانی سبب‌ساز شده، اولویت‌بندی نیازها را مهیا ساخته، سطح پاسخگویی به صدای ساکنان را بالا برده و بین مدیران و شهروندان پیوند برقرار می‌کند (World bank, 2006: 12). سنجش این ظرفیت جهت توسعه نهادهای مبتنی بر اجتماعات ساکنان از آن جهت حائز اهمیت است که شناسایی منابع اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و کالبدی محلات شهری شده و اقدام برنامه‌ریزی را برای توانمندسازی ظرفیت‌ها تسهیل می‌کند. این پژوهش باهدف ارزیابی ظرفیت نهادهای اجتماعی محلی در محلات اسکان غیررسمی با نمونه موردی شهر زنجان نگارش یافته که در آن با استفاده از مدل معادلات ساختاری در قالب روش تحلیل مسیر، نوع و میزان رابطه بین شاخص‌های نهادهای اجتماعی محلی موردبررسی قرار گرفته است.

در خصوص موضوع اجتماعات محلی، نهادهای و ظرفیت نهادهای مطالعات متعددی صورت پذیرفته است. جمیله توکلی نیا و محمدکاظم شمس پویا (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان حکمروایی اجتماع محلی در محله

درکه شهر تهران با استفاده از روش پیمایشی و ابزار پرسش‌نامه به بررسی مؤلفه‌های حکمروایی اجتماع محلی پرداخته و به این نتیجه رسیده‌اند که سطح مؤلفه‌های حکمروایی اجتماع محلی در محله درکه متوسط و رو به پایین بوده و میان مشارکت و حکمروایی اجتماع محلی رابطه معنادار و مستقیم وجود دارد. ژیل سجاد و فرید واحدی یگانه (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان نقش مشارکت اجتماعات محلی در توسعه پایدار اجتماعی شهرها با روش توصیفی - تحلیلی به بررسی نقش مشارکت اجتماعات محلی در توسعه پایدار شهر سنجند پرداخته و به این نتیجه رسیده است که عواملی همچون همگرایی اجتماعی قوی میان همسایگان، اعتماد بین ساکنان محل، حس تعلق محلی بیشترین تأثیر را در پایداری اجتماعی محله داشته و میان حس تعلق محلی، مدت اقامت و میزان مشارکت رابطه معنادار وجود دارد. زهره فنی و سید محمدرضا زاده (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با موضوع نهادهای مردمی ایمانی و مدیریت اجتماعی محله در اجتماعات محلی منطقه یک تهران به واکاوی و برجسته‌سازی نقش نهادهای ایمانی در مدیریت پایدار خدمات اجتماعی پرداخته و به این نتیجه رسیده است که مراکز مردمی و مذهبی باوجود مشخصه‌های متنوع دارای اهداف مشابه و یکسانی هستند. این نهادها به دلیل ماهیت فرهنگی خود بیش از سایر سازمان‌ها در ایجاد تحول فرهنگی و توسعه مدیریت پایدار خدمات اجتماعی و رفاهی اجتماعات کوچک محلی تأثیرگذارند. همچنین مجتبی رفیعیان و همکارانشان (۱۳۹۳) در مقاله با عنوان ظرفیت‌سازی اجتماعات محلی به‌مثابه رویکردی در توانمندسازی نهادهای اجتماعی با تکیه بر روش توصیفی - تحلیلی به تبیین مفهوم ظرفیت اجتماعی پرداخته و با ارزیابی قلمروهای ظرفیت‌سازی به تدوین شاخص‌های مرتبط با اجتماع محلی رسیده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد رویکرد اجتماعات محلی تأثیر قابل‌توجهی بر توانمندسازی افراد و گروه‌ها دارد. حسین حاتمی نژاد، احمد پوراحمد و داوود عیوضلو (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان واکاوی ظرفیت سرمایه اجتماعی محلات شهری

سازنده‌ای در توسعه داشته‌اند و بسیج اجتماعات محلی به‌مانند اجزای یکپارچه حکمروایی محلی است.

با توجه به مباحث مطرح‌شده، سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که: شاخص‌ها اثرگذار بر ظرفیت نهادسازی مبتنی بر اجتماعات محلی در بافت‌های اسکات غیررسمی چگونه و به چه میزان بر همدیگر اثرگذار بود و ارتباط آن‌ها با یکدیگر چه شکلی است؟ ظرفیت نهادسازی مبتنی بر اجتماعات محلی در بافت‌های اسکان غیررسمی چگونه است؟ در جهت پاسخ به سؤال‌های مزبور این فرضیه‌ها مطرح‌شده است:

- بین شاخص‌های محرک اجتماعی-جغرافیایی، سرمایه محلی و ظرفیت پذیرش محلی با ظرفیت نهادسازی اجتماعات محلی رابطه معنادار وجود دارد.
- شاخص‌های اثرگذار بر نهادسازی اجتماعات محلی در بافت‌های اسکان غیررسمی با یکدیگر رابطه معنادار با جهت مثبت دارند.
- شاخص‌های ظرفیت نهادسازی اجتماعات محلی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان در نماترهای درونی از حد متوسط بالاتر و در نماترهای بیرونی آن پایین است.

مفاهیم، دیدگاه‌ها و مبانی نظری

در دهه‌های اخیر ساختار عملکرد مدیریت شهری و نارسایی آن در پاسخ‌گویی به نیازهای جدید اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی و از طرف دیگر بروز مسائل متعدد همچون فقر شهری، اسکان غیررسمی، ناهنجاری‌های اجتماعی و غیره منجر به شکل‌گیری ساختاری از مدیریت در سطوح مختلف جغرافیایی گردیده که اصول اساسی آن را مفاهیمی مانند حکمروایی شهری، دموکراسی شهری، جامعه مدنی، کثرات گرایبی، شهروندی، سرمایه اجتماعی، هم‌افزایی شهری، نهادسازی محلی و مانند آن تشکیل می‌دهد. بنابراین عوامل متعدد منجر شده است که نگرش سنتی و بوروکراتیک بالا به پایین جای خود را به درک جدیدی از شیوه‌های مدیریت شهری

در جهت ساماندهی بافت فرسوده منطقه ۹ تهران با روش توصیفی - تحلیلی به بررسی سطح سرمایه اجتماعی و تأثیر میزان هریک از شاخص‌ها در مشارکت ساکنان بافت فرسوده پرداخته است. نتایج پژوهش آنان نشان می‌دهد مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، نقش زیادی در تبیین مشارکت ساکنان بافت فرسوده در بهسازی و نوسازی دارد. فردا موتی و کریستیان گولدینگ (۲۰۱۸) در مقاله‌ای با عنوان استراتژی توسعه اجتماعات محلی برای مقابله با فقر و مسائل جنسیتی در محله‌های نایروبی کنیا، به بررسی مسائل توسعه اجتماعی زنان فقیر پرداخته و به این نتیجه رسیده است که ارزش‌های زنان توسط مشارکت‌کنندگان باید حفظ شود و تسهیل‌گران از تجربیات آنان در تصمیم‌سازی اجتماع ساکن بهره‌مند شوند. بنابراین هرگونه اقدام توسعه‌ای این جوامع نیازمند مذاکره و مشورت با جامعه محلی است. فیریو تریمورنی و دایانا (۲۰۱۸) در مقاله‌ای با عنوان مشارکت نهادهای محلی در مدیریت زباله شهر مدائن، به بررسی نقشه و اثرات سازمان‌های محلی در مدیریت زباله‌های شهری پرداخته و تلاش کرده است فعالیت نهادهای مردمی را در کاهش مشکلات زباله شهری تحلیل کند. نتایج کلی این مقاله نشان می‌دهد که سازمان‌های مردم‌نهاد نیاز به آگاهی و مشارکت جمعی در مدیریت زباله دارند. زین رفیق (۲۰۱۷) در پژوهشی با عنوان نقش اجتماعات محلی در ارتقاء سطح مشارکت شهروندان در پنجاب پاکستان با روشی پیمایشی استاندارد به بررسی میزان مشارکت شهروندان در قالب اجتماعات محلی در توسعه پنجاب پرداخته و به این نتیجه رسیده است که اثربخشی اجتماعات محلی در جهت دستیابی به اهداف آن بسیار اندک بوده و نیاز به برنامه‌های بیشتری برای آموزش اجتماعات محلی، افزایش آگاهی عمومی و ایجاد مکانیسم مناسب برای ارزیابی نیازهای عمومی است. مالیک (۲۰۱۳) در پژوهشی با موضوع بررسی اثرات سازمان اجتماع مدار در نیپال به این نتیجه رسیده است از زمانیکه تمرکززدایی در مقیاس بزرگ در این کشور آغاز شده است، سازمان اجتماع مدار اثر

ساختارهای زندگی در قالب اجتماع معنا پیدا می‌کنند. (Mazmanian, Kraft, 2009:4). این مفهوم به روابط بین گروهی از مردم در مکان جغرافیایی خاص اشاره دارد که در آن اعضای گروه دارای اهداف و ارزش‌های مشترک هستند (صرافی، توکلی نیا و محمدیان، ۱۳۹۳: ۱۱۸). این اجتماعات شبکه‌ای از مردم با هویت محلی، علایق و اندیشه‌های مشترک در سطح محلی هستند که زمینه‌های شناخت، ایجاد فرصت و حمایت‌های دوسویه را برای تعامل متقابل فراهم می‌کنند (Barton, 2003:4).

اجتماعات محلی دارای دو بعد مکانی و اجتماعی هستند که علی‌رغم تفاوت‌های خاص مکانی جهت دستیابی به اهداف مشترک گردهم می‌آیند (مطوف و رحیمی، ۱۳۸۷: ۴۷). این اجتماعات شبکه‌ای از روابط متقابل شخصی و گروهی است که واحد همسایگی را به ناحیه جغرافیایی خاص منسوب می‌کند (رفیعیان، خدایی و داداش پور، ۱۳۹۳: ۳۵). این اجتماع به مثابه مکانی است که دارای ابعاد کالبدی، محل کار، حومه، محله و فضای جغرافیایی سیاسی بوده و در آن شبکه‌ها، روابط، علقه‌ها و تعاملات میان ساکنان شکل گرفته و دارای منافع گروهی است. اعضای اجتماعات محلی علی‌رغم ناهمگن بودن خود دارای نیازها، وظایف، منافع و آرمان مشترک محیطی و اجتماعی می‌باشند (Verity, 2007: 1).

این اجتماعات نهادهایی هستند که شرایط ارائه خدمات بهتر در محله را فراهم کرده و عمدتاً به صورت داوطلبانه و غیر منتفعانه عمل می‌کنند. در واقع اجتماعات محلی بشدت به فعالیت داوطلبانه ساکنان وابسته است (Chechetto, 2006: 4). این اجتماعات دارای ویژگی‌های زیر می‌باشند.

عملکرد غیر منتفعانه: اعضای اجتماعات محلی از عضویت خود در اجتماع محلی دنبال منافع نبوده و از عضویت خود سوی مالی کسب نمی‌نمایند.

داوطلبانه بودن: اعضای اجتماعات محلی به صورت داوطلبانه و خودخواسته در امورات مرتبط با اجتماع محلی مشارکت می‌کنند.

بدهد که در آن مدیریت عمومی در سطح محلی توسط حکومت محلی بوده و مدیریت محله محور از اصول آن است (مقیم، ۱۳۹۰: ۵۹). در ادبیات جدیدی مدیریت شهری مشارکت همه اقشار جامعه در تصمیم سازی و تصمیم‌گیری لازمه اساسی است (دویران، ۱۳۹۱: ۵۹). در این معنا مدیریت شهری از امری متمرکز که بر عهده دولت یا سازمان خاصی است خارج شده و به شکل فرایندی مشارکتی و غیرمتمرکز درمی‌آید که همه افراد و نهادها مشارکت فعال دارند. سازمان‌های مردم‌نهاد و اجتماعات محلی دارای نقش پررنگی در شکل‌دهی فرایند مدیریت محلی هستند به عبارتی به دولت‌ها پیشنهاد می‌شود که مدیریت شهری را در قالب نوعی حکمروایی محلی اجرا نمایند (محسنی و نعیمی، ۱۳۹۶: ۸۴). مدیریت محلی پل اتصال بین اجتماع منسجم محلی و حکومت مرکزی است. در این نوع مدیریت تلاش برای سیاست‌زدایی از ساختار حکومت مرکزی و تداوم فن‌سالاری است. عملکرد این مدیریت تحت تأثیر چگونگی شکل‌گیری و سازوکار نهادهای مدیریت در سطح محلی بوده و عمل مؤثر در فرایند استفاده از ظرفیت‌های محلی و دارای‌های جمعی خواهد بود (نوریان و مظفری پور، ۱۳۹۲: ۴۹). رویکرد مدیریت دولتی نوین نیز تمایل فرایندی به واگذاری وظایف دولتی به نهادهای غیردولتی داشته و به کوچک‌سازی اجتماعات کوچک محلی، در نتیجه بهره‌گیری از ظرفیت نهادهای محلی را دنبال می‌کند (فنی و رضازاده، ۱۳۹۵: ۲۳). این رویکرد به دنبال رویکرد مدیریت محله‌ای است که در آن اجتماعات محلی مبتنی بر مشارکت شهروندان اساس کار است. رویکرد تکیه بر اجتماعات محلی ارائه‌دهندگان خدمات را قادر می‌سازد تا با همدیگر یا بهبود خدمات‌رسانی در محله و ارتقاء سطح کیفیت زندگی تلاش کنند (Report of the local services, 2011: 17).

مفهوم اجتماعات محلی بیشتر یک مفهوم اروپایی است که در دهه ۱۹۳۰ توسط فردیناند تونیس رواج یافت. این مفهوم به یک واحد فضایی متراکم اطلاق می‌شود که در آن سنت‌ها، خانواده گسترده، مذهب و

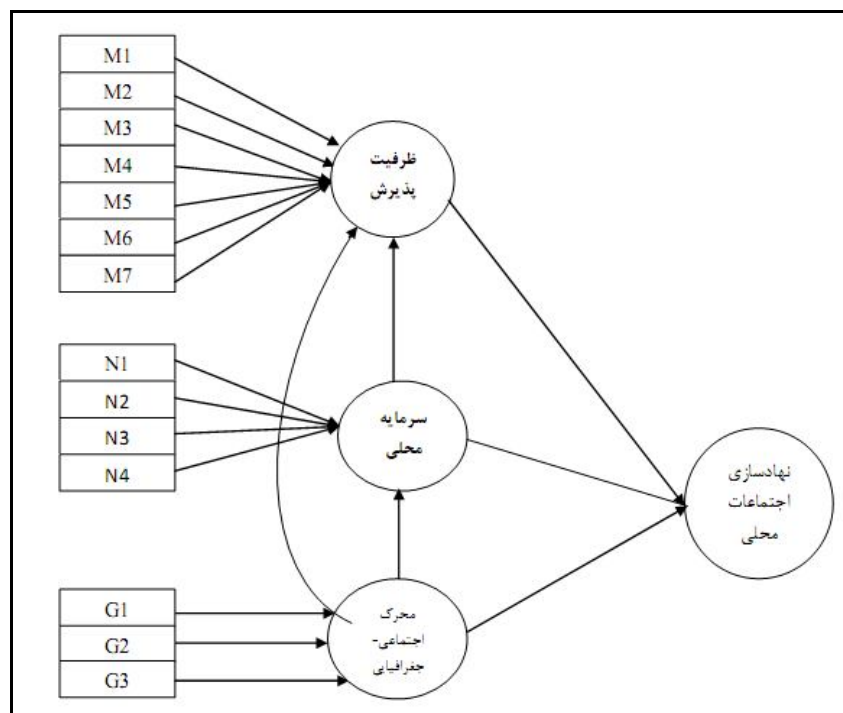
اجتماعات محلی اشاره می‌کند (رفعیان، ۱۳۹۳). آلموند و پاول به نقش مشارکت ساکنان و گروه‌های نفوذ تأکید دارند (خانیکی و رهبر، ۱۳۹۴: ۷). اسمیت و لی به سرمایه اجتماعی و شبکه‌های ارتباطی بین ساکنان، ساندرز و همکارانش به ساختار نهادی موجود، سیلورمن به روش‌های مشارکتی مانند نشست‌های عمومی سالانه در اجتماعات محلی اشاره دارند (علیزاده اقدام و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۰۱). بروکاتو به حس تعلق در شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و اعتماد و در نتیجه انسجام اجتماعات محلی را مهم می‌داند (Icchs, 2009:26). رابرت دال به مقدار نفوذ و تأثیرگذاری و فشار گروه‌های محلی بر مدیریت شهری تأکید دارد (دویران، ۱۳۹۱: ۵۴). بانک جهانی، سازمان اسکان بشر (هویتات)، کلمن و رابرت پاتنام به سرمایه محلی (نهادهای موجود، افراد متخصص محلی، مهارت‌ها، تجربه ایجاد اجتماعات) در شکل‌گیری اجتماعات محلی و نهادسازی اشاره دارند. گونزالز نافوناو امال به ظرفیت پذیرش ساکنان و میزان تمایل، میزان انگیزه، مقبولیت، اعتماد و مشارکت را در شکل‌گیری اجتماعات محلی مهم می‌دانند (دویران، ۱۳۹۱: ۱۸۱). در کلیت شکل‌گیری اجتماعات محلی تابع شرایطی است که در آن محله به وجود آمده یا باید به وجود بیاید. این شرایط از دارایی‌های محل مانند اعتماد متقابل ساکنان، سرمایه اجتماعی، شبکه‌های محلی، انجمن‌ها و نهادهای غیررسمی موجود، فضاهای کالبدی جمعی و شرایط محیطی موجود نشأت گرفته و در نهایت با الگوی ساختارمند به اجتماع محلی مؤثر منتهی می‌شود. شناسایی این دارایی و ظرفیت آن اولین گام در ایجاد و توسعه اجتماعات محلی پایدار در محلات شهری به‌ویژه محلات ناکارآمد است.

با توجه چارچوب نظری پژوهش، مدل مفهومی پژوهش در معادلات ساختاری (تحلیل مسیر) به شرح شکل ۱ است.

محلی عمل کردن: اجتماعات محلی در سطح محلی و خرد عمل می‌نمایند و در ساختار شهری دربرگیرنده مقیاس کالبدی - اجتماعی محدود به واحدهای همسایگی تا محلات جغرافیایی مشخص هستند. عملکرد اجتماعات محلی عمدتاً محلی است.

خدمات محور بودن: اجتماعات محلی به‌طور غالب خدمات مختلف مانند مشارکت در امورات محل، تسهیل‌گری امورات مختلف کالبدی و محیطی، ارائه آموزش‌های داوطلبانه فرهنگی و مانند آن را انجام می‌دهند.

ظرفیت نهادسازی در اجتماعات محلی: ظرفیت توانایی افراد، سازمان‌ها و جوامع محلی برای انجام وظایف، حل مسائل، تدوین و دستیابی به اهداف خاص در یک‌رشته خاص است. ظرفیت توانایی نفوذ و پیش‌بینی تغییرات و تصمیم‌گیری آگاهانه از طریق توسعه برنامه و مدیریت منابع است. بنابراین دارای سه بعد اصلی ظرفیت منابع، ظرفیت اداری و ظرفیت مدیریتی است (Masom, 2011: 3). ظرفیت قابلیت، مهارت، درک، گرایش، ارزش‌ها، رفتارها، انگیزه‌ها، منابع و شرایطی است که اشخاص، سازمان‌ها، شبکه‌ها را جهت انجام کارکردها و دستیابی به اهداف توسعه‌ای در فرایند زمان توانا می‌سازد (رفعیان، خدایی و داداش‌پور، ۱۳۹۳: ۱۳۸). درواقع ظرفیت به قابلیت استفاده از توانایی افراد برای دستیابی به اهداف است (wwfp, 2007:13). ظرفیت پتانسیلی برای بومیان جامعه به‌منظور عمل به تعهدات، منافع و اهداف جمعی است (Cindy lyn, 2007:26). ظرفیت اجتماعات محلی رویکردی است که با برنامه یا پروژه‌ای ویژه مرتبط شده و معمولاً دارای مقیاس زمان‌بندی مربوط به آن است (رفعیان و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۳۹). شناسایی این ظرفیت در بافت‌های شهری نیاز به درک فهرستی از ظرفیت‌های اجتماعات محلی دارد. ماکسیم این ظرفیت را در وجود سرمایه انسانی و اجتماعی (اعتماد، حس همکاری و مشارکت) می‌داند. تامپسون به نقش تجربه محلی در نهادسازی

شکل ۱: مدل مفهومی نهادسازی اجتماعات محلی در معادلات ساختاری (روش تحلیل مسیر)

پرسش‌نامه توسط سرپرستان خانوار در محلات مورد مطالعه تکمیل گردیده است.

با توجه به ادبیات نظری، متغیرهای پژوهش شامل سه مؤلفه اصلی سرمایه محلی، ظرفیت پذیرش محلی و محرک‌های اجتماعی-جغرافیایی است که دارای ۱۴ شاخص با ۵۷ معرفه و ۳۸ سؤال است. بطوریکه شاخص سرمایه محلی دارای ۴ شاخص و ۲۱ معرفه، شاخص ظرفیت پذیرش دارای ۷ شاخص و ۲۶ معرفه و شاخص محرک‌های اجتماعی-جغرافیایی دارای ۳ شاخص و ۱۰ معرفه است. (جدول ۱)

با توجه به اینکه مؤلفه‌ها، شاخص‌ها از چارچوب نظری پژوهش استخراج شده و در سایر پژوهش‌های مورد استفاده قرار گرفته است روایی مناسب را دارا است. با این حال در جهت کنترل بیشتر روایی شاخص‌ها، از نظرات اساتید، نخبگان و مدیران نیز استفاده گردید. بطوریکه معرفه‌های تبیین‌کننده مؤلفه‌ها و شاخص‌ها در قالب پرسش‌نامه به حدود ۲۵ نفر از صاحب‌نظران ارسال و از آن‌ها خواسته شد امتیازبندی لازم را از ۱ تا ۹ انجام دهند. از ۲۰ پرسش‌نامه عودت داده شده معرفه‌هایی که امتیاز

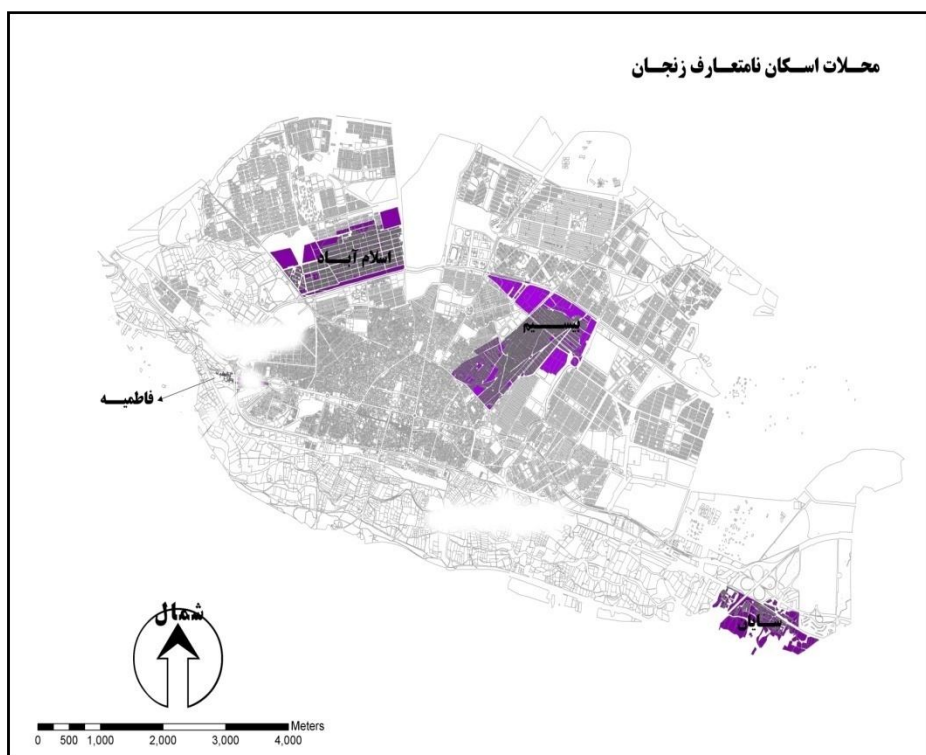
قلمرو پژوهش و روش‌شناسی

پژوهش حاضر به روش توصیفی-تحلیلی با ماهیت کاربردی-پیمایشی کمی در قالب مدل معادلات ساختاری (تحلیل مسیر) تدوین یافته است. روش گردآوری داده‌ها به صورت کتابخانه‌ای-اسنادی و میدانی (پرسش‌نامه) بوده است. جامعه آماری شامل ۴ محله سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان است که دارای ۹۰ هزار نفر جمعیت و ۲۰ هزار خانوار می‌باشند (نقشه ۱). حجم نمونه برآورد شده در سطح اطمینان ۹۵ درصد با خطای ۰,۰۵ با روش نمونه‌گیری کوچران ۳۸۳ نمونه به دست آمد که به صورت تصادفی در محلات مورد مطالعه توزیع و توسط سرپرستان خانوار تکمیل شد. با توجه به جمعیت متفاوت محلات مورد مطالعه، در محله آباد با جمعیت تقریبی ۳۶ هزار نفر ۱۵۰ نمونه، محله بیسیم (نجف‌آباد) با جمعیت حدود ۴۴ هزار نفر ۱۹۰ نمونه، محله سایان و مهدیه با جمعیت تقریبی ۸ هزار نفر ۳۵ نمونه و در محله فاطمیه با توجه به جمعیت اندک (۱۰۰۰ نفری) جهت افزایش ضریب اطمینان و تعمیم نتایج به خانوارهای ساکن ۲۰ نمونه تکمیل گردید. در کل ۳۹۶

تحلیل مسیر تکنیکی برای بررسی ارتباط و وابستگی میان متغیرها است و از آنجایی که تحلیل مسیر از روش‌های مبتنی بر رگرسیون چندگانه است به‌عنوان نوعی از مدل‌های معادلات ساختاری محسوب می‌شود (عباس زاده و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۸۴). هدف تحلیل مسیر به دست آوردن برآوردهای کمی روابط علی بین مجموعه‌ای از متغیرهاست. ضرایب مسیر بر اساس ضریب استاندارد شده رگرسیون محاسبه می‌شود. یک متغیر به صورت تابعی از دیگر متغیرها فرض می‌شود و مدل رگرسیونی آن ترسیم می‌شود. برای بدست آوردن برآوردهای ضرایب اصلی مسیر کافی است هر متغیر وابسته (درون‌زا) به متغیرهایی که مستقیماً تحت تأثیر آن است بازگشت داده شود. به‌بیان دیگر برای برآوردهای هر یک از مسیرهای مشخص شده، ضرایب استاندارد شده رگرسیون (یا ضرایب مسیر) محاسبه می‌شود. این ضرایب از طریق برقراری معادله‌های ساختاری یعنی معادله‌هایی که ساختار روابط مفروض در یک مدل را مشخص می‌سازد به دست می‌آیند.

میانگین کمتر از ۴,۵ را دریافت کرده بودند از پژوهش حذف گردید و در نهایت ۳۸ سؤال در قالب پرسش‌نامه در محلات اسکان غیررسمی تکمیل گردید. در جهت سنجش پایایی ابزار پژوهش از آلفای کرونباخ استفاده گردید. مقدار به دست آمده آلفای مزبور برابر با ۰,۷۹ است که نشان از ضریب پایایی مناسب دارد.

در نهایت داده‌های گردآوری شده در نرم‌افزار SPSS پیاده شده و با معادلات ساختاری (روش تحلیل مسیر) تجزیه و تحلیل گردید. مدل معادلات ساختاری و یا به‌طور اختصار (SEM) از روش‌های جدید آماری و یکی از قوی‌ترین روش‌های تجزیه و تحلیل چندمتغیره است که برخی هم به آن تحلیل ساختاری کواریانس و الگوسازی علی اطلاق می‌کنند. این روش رویکردی تأییدی بر نظریه‌های ساختاری مربوط به پدیده‌ها (فرضیه‌ها) دارد. این مدل دارای دو جنبه فرایندهای علی و روابط ساختاری است تا مفهوم پردازی روشن‌تری را ارائه کند (Byrne, 2016). تحلیل مسیر کاربرد ضرایب بتای استاندارد رگرسیون چند متغیری در مدل‌های ساختاری است.

نقشه ۱: موقعیت محلات اسکان نامتعارف (غیررسمی) شهر زنجان

جدول ۱: مؤلفه‌ها و شاخص‌های مورد استفاده در جهت سنجش ظرفیت نهادسازی اجتماعات محلی

مؤلفه	شاخص	کد فرضی	تعداد معرفه در پرسش‌نامه	منابع مورد استفاده
سرمایه محلی	میزان تجربه نهادسازی	N1	۷	فنی و رضازاده، موتی، حاتمی نژاد، مالیک، تامپسون، بانک جهانی
	میزان نهاد دایر و موجود	N2	۶	تریمرنی، مالیک، فنی و محمدرضازاده
	وجود افراد محلی متخصص	N3	۳	کمیسیون اروپا، بولین، تارو و موتی
	مهارت‌های موجود	N4	۵	موتی، بانک جهانی، هبیتات، UNDP
ظرفیت پذیرش	میزان تمایل به نهادسازی	M1	۶	فنی و رضازاده، رفیعیان، تریمرنی
	میزان انگیزه به نهادسازی	M2	۳	دال، کلمن و پاتنام
	مقبولیت نهادهای محلی	M3	۵	دال، کلمن و پاتنام
	مشارکت ساکنان با نهادهای	M4	۳	توکلی نیا، بانک جهانی، سجادی و یگانه، حاتمی نژاد، پوراحمد، رفیق
	میزان اعتماد به نهادهای	M5	۴	توکلی نیا، بانک جهانی، UNDP
	میزان مشارکت به نهادسازی	M6	۳	صرافی، توکلی نیا، UNDP
	میزان نفوذ در نهادهای	M7	۲	هبیتات، کمیسیون اروپا، UNDP
محرك اجتماعي - جغرافیایی	همبستگی محلی	G1	۴	صرافی، سجادی و یگانه
	حس تعلق محلی-مکانی	G2	۳	سجادی و یگانه، هبیتات، صرافی
	اعتماد محیطی	G3	۳	کازمیان، دویران، هبیتات

بحث اصلی

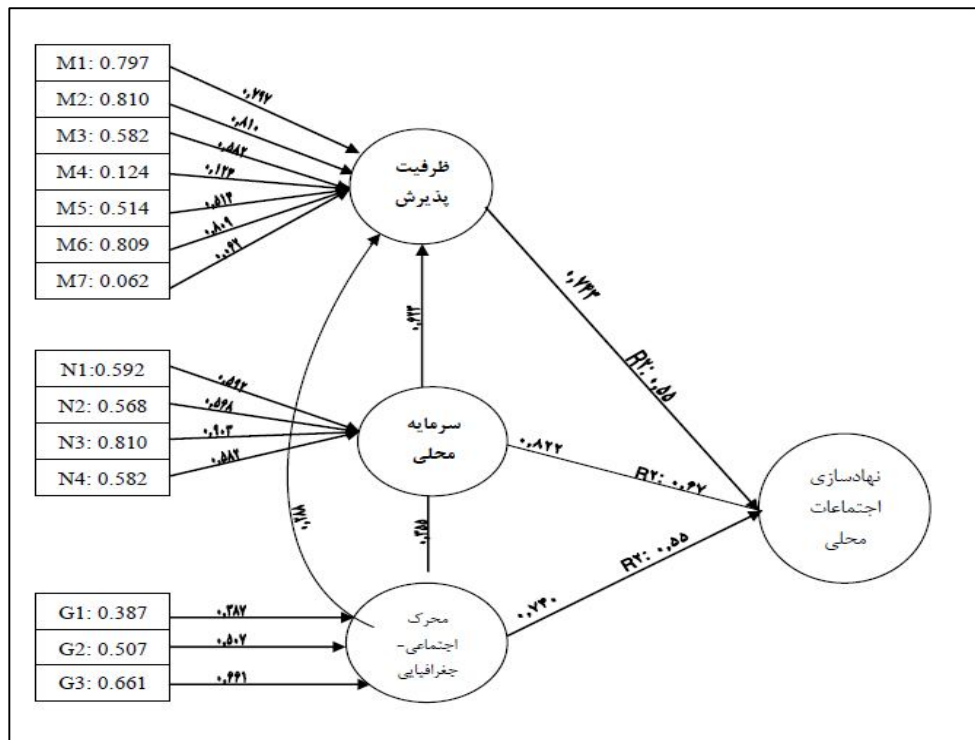
مسیر) استفاده گردید. در این روش برای آزمون فرضیه‌ها متغیر وابسته (نهادسازی اجتماعات محلی) و سه متغیر مستقل (سرمایه محلی، ظرفیت پذیرش و محرک جغرافیایی-اجتماعی) وجود دارند. متغیرهای مستقل هر کدام دارای زیر متغیرهایی هستند که به صورت آشکار قابل سنجش در قالب پرسش‌نامه بوده است. بنابراین برای نشان دادن متغیر پنهان از شکل دایره و برای متغیرهای آشکار از شکل مستطیل استفاده گردید. روابط بین متغیرهای پنهان و متغیرهای آشکار را اصطلاحاً بار عاملی می‌گویند. به این ضرایب اصطلاحاً ضرایب مسیر گفته می‌شود که برای به دست آوردن آن داده‌ها در نرم‌افزار SPSS وارد شده و آنالیز تحلیل مسیر روی آن انجام یافته است. برای به دست آوردن معنادار بودن رابطه متغیر مستقل با متغیر وابسته از t -value در سطح اطمینان ۹۵ درصد استفاده شده است. در شرایطی که مقدار t -value خارج از بازه ۱٫۹۶ تا ۱٫۹۶- باشد رابطه معنادار تلقی می‌گردد. همچنین برای تبیین میزان تغییرات متغیر وابسته به متغیرهای مستقل از ضریب

بر اساس نتایج حاصل از یافته‌های میدانی، ۹۳ درصد جامعه آماری مورد مطالعه را مردان و ۷ درصد زنان می‌باشند. میانگین سنی پاسخگویان ۴۵ سال، میانگین سکونت در محل ۲۴ سال، میانگین تحصیلات پایین‌تر از متوسطه (دیپلم) ۶۸ درصد و بالاتر از دیپلم ۳۲ درصد است. همچنین بررسی نوع اشتغال نشان می‌دهد که تنها ۶ درصد در مشاغل دولتی-کارمندی اشتغال داشته، ۲ درصد اشتغال کسبه‌ای داشته و مابقی کارگر یا در مشاغل آزاد کارگری موقت می‌باشند. سطح متوسط درآمد خانوار (سال ۱۳۹۶) با توجه به نتایج پرسش‌نامه بر اساس خود اظهاری به‌طور میانگین ۸۰۰ هزار تومان به‌دست‌آمده است که درآمدهای بالاتر از ۱٫۵ میلیون تومان ۵ درصد، درآمد مابین ۱ تا ۱٫۵ میلیون تومان ۱۵ درصد، درآمد مابین ۵۰۰ هزار تومان تا یک میلیون تومان ۶۰ درصد و زیر ۵۰۰ هزار تومان برابر با ۲۵ درصد است. در جهت تحلیل داده‌ها به‌دست‌آمده و تبیین فرضیه‌ها از مدل‌های معادلات ساختاری (روش تحلیل

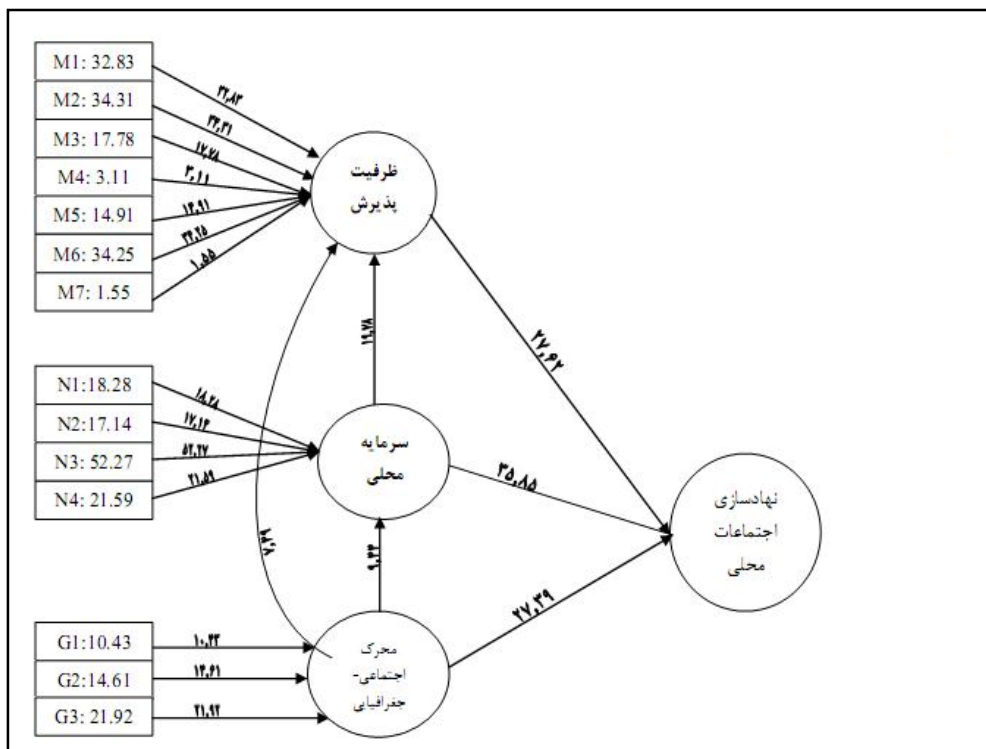

۳ مدل ساختاری پژوهش همراه با ضرایب مسیر و t-value را نشان می‌دهد.

تعیین (R2) استفاده شده است که مقدار آن هرچقدر بیشتر باشد مدل قوی‌تری به حساب می‌آید. شکل ۲ و

شکل ۲: مدل نهایی پژوهش همراه با ضرایب مسیر

شکل ۳: مدل نهایی پژوهش همراه با T-Value

۲۷,۶۳ است که نشان از ارتباط معنادار با جهت مثبت دو متغیر دارد. ضریب تعیین به دست آمده برای دو متغیر برابر با ۰,۵۵ است.

- بررسی چگونگی و نوع ارتباط بین دو متغیر نهادسازی اجتماعات محلی و محرک‌های اجتماعی - جغرافیایی محلات اسکان غیررسمی شهر زنجان در مدل معادلات ساختاری (روش تحلیل مسیر) میزان ضریب مسیر به دست آمده را برابر با ۰,۷۴۰ نشان داده است. مقدار معناداری بین دو متغیر (t-value) برابر با ۲۷,۳۹ و مقدار ضریب تعیین (R2) برابر با ۰,۵۵ است. لذا تأثیرگذاری متغیر محرک‌های اجتماعی - جغرافیایی بر نهادسازی محلی برابر با ۷۴ درصد، نوع رابطه معنادار و مقدار تعیین کنندگی تغییرات نهادسازی اجتماعات محلی برابر با ۵۵ درصد است.

با توجه به بررسی روابط بین سه متغیر مستقل سرمایه محلی، ظرفیت پذیرش، محرک‌های اجتماعی - جغرافیایی با متغیر وابسته (نهادسازی اجتماعات محلی) در تحلیل مسیر، فرضیه وجود رابطه معنادار بین شاخص‌های محرک اجتماعی - جغرافیایی، سرمایه محلی و ظرفیت پذیرش محلی با ظرفیت نهادسازی اجتماعات محلی مورد تأیید قرار می‌گیرد. (جدول ۲ و شکل ۲ و ۳)

با توجه به فرضیه‌های ارائه شده یافته‌ها به شرح ذیل است:

- بر اساس نتایج تحلیل مسیر تأثیر متغیر سرمایه محلی بر نهادسازی اجتماعات محلی برابر با ۰,۸۲۲ است. این ضریب نشان می‌دهد متغیر سرمایه محلی به میزان ۸۲ درصد در نهادسازی اجتماعات محلی تأثیرگذار است. از طرفی اگر متغیر سرمایه محلی به اندازه یک واحد تغییر کند متغیر نهادسازی به اندازه ۰,۸۲ واحد تغییر خواهد کرد. بررسی مقدار t-value برای تبیین معناداری رابطه بین سرمایه محلی و نهادسازی اجتماعات در سطح اطمینان ۹۵ درصد نشان می‌دهد که سطح معناداری به دست آمده برابر با ۳۵,۸۵ است که با توجه به بالا بودن از ۱,۹۶ ارتباط معنادار بین دو شاخص مورد تأیید است. ضریب تعیین (R2) نیز برابر با ۰,۶۷۵ است که نشان از این دارد که حدود ۶۷ درصد تغییرات نهادسازی اجتماعات محلی توسط این عامل تعیین می‌شود.

- مدل تحلیل مسیر نشان می‌دهد تأثیر متغیر ظرفیت پذیرش محلی بر متغیر ظرفیت نهادسازی اجتماعات محلی برابر با ۰,۷۴۳ است. بدین معنی که متغیر ظرفیت پذیرش محلی برای نهادسازی به میزان ۷۴ درصد تأثیرگذار خواهد بود. مقدار معناداری به دست آمده (t-value) نیز برابر با

جدول ۲: نتایج اثر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته (ظرفیت نهادسازی اجتماعات محلی) در مدل تحلیل مسیر

وابسته	مستقل	ضریب مسیر (Beta)	(T-Value)	مقدار R2	نتیجه فرضیه
ظرفیت نهادی	سرمایه محلی	۰,۸۲۲	۳۵,۸۵۳	۰,۶۷۵	تأیید
ظرفیت نهادی	ظرفیت پذیرش	۰,۷۴۳	۲۷,۶۲۹	۰,۵۵۳	تأیید
ظرفیت نهادی	محرک جغرافیایی	۰,۷۴۰	۲۷,۳۸۹	۰,۵۴۸	تأیید

اجتماعی - جغرافیایی برابر یا ۰,۲۸۸، مقدار t-value برابر با ۷,۴۹ و مقدار ضریب تعیین برابر با ۰,۰۸۳ است که با توجه به سطح معناداری بالاتر از ۱,۹۶ ارتباط معنادار با جهت مثبت دو شاخص مورد تأیید است. بررسی شاخص سرمایه محلی و محرک اجتماعی - جغرافیایی نیز نشان می‌دهد مقدار ضریب مسیر برابر با ۰,۳۵۵، مقدار t-value برابر با ۹,۴۳ و

بررسی چگونگی ارتباط بین شاخص‌های اثرگذار بر نهادسازی اجتماعات محلی در بافت‌های اسکان غیررسمی شهر زنجان نشان می‌دهد شاخص سرمایه محلی و ظرفیت پذیرش با ضریب مسیر ۰,۶۲۳، مقدار t-value برابر با ۱۹,۷۸۴ و R2 برابر ۰,۳۸۸ شاخص‌ها با همدیگر رابطه معنادار با جهت مثبت دارند. میزان ضریب مسیر شاخص‌های ظرفیت پذیرش و محرک

شاخص‌ها معنادار بوده لذا فرضیه دوم یعنی: وجود رابطه معنادار با جهت مثبت شاخص‌های اثرگذار بر نهادسازی اجتماعات محلی در بافت‌های اسکان غیررسمی مورد تأیید قرار می‌گیرد (جدول ۳ و ۴، شکل ۲ و ۳).

مقدار ضریب تعیین (R2) برابر با ۰,۱۲۶ است که باز وجود رابطه معنادار با جهت مثبت مورد تأیید قرار می‌گیرد. با توجه به ضرایب حاصل از مدل تحلیل مسیر برای چگونگی ارتباط بین شاخص‌های اثرگذار بر نهادسازی اجتماعات علی‌رغم پایین بودن ضرایب و اثرگذاری در مقایسه با فرضیه اول، ارتباط بین

جدول ۳: اثر متغیرهای مستقل بر متغیرهای وابسته در مدل تحلیل مسیر

وابسته	شاخص‌ها	ضریب مسیر (Beta)	(T-Value)	مقدار R2	نتیجه فرضیه
سرمایه محلی	ظرفیت پذیرش	۰,۶۲۳	۱۹,۷۸۴	۰,۳۸۸	تأیید
ظرفیت پذیرش	محرك اجتماعي-جغرافیایی	۰,۲۸۸	۷,۴۸۹	۰,۰۸۳	
سرمایه محلی	محرك اجتماعي-جغرافیایی	۰,۳۵۵	۹,۴۳۷	۰,۱۲۶	

جدول ۴: اثر متغیرهای مستقل (نماگرها) بر متغیرهای وابسته در مدل تحلیل مسیر

وابسته	مستقل	ضریب مسیر (Beta)	(T-Value)T
سرمایه محلی	میزان تجربه نهادسازی	۰,۵۹۲	۱۸,۲۷۸
سرمایه محلی	میزان نهاد دایر و موجود	۰,۵۶۸	۱۷,۱۳۹
سرمایه محلی	وجود افراد محلی متخصص	۰,۹۰۳	۵۲,۲۷۱
سرمایه محلی	مهارت‌های موجود	۰,۶۵۶	۲۱,۵۹۰
ظرفیت پذیرش	میزان تمایل به نهادسازی	۰,۷۹۷	۳۲,۸۳۴
ظرفیت پذیرش	میزان انگیزه به نهادسازی	۰,۸۱۰	۳۴,۳۱۵
ظرفیت پذیرش	مقبولیت نهادهای محلی	۰,۵۸۲	۱۷,۷۸۵
ظرفیت پذیرش	مشارکت ساکنان با نهادها	۰,۱۲۴	۳,۱۱۷
ظرفیت پذیرش	میزان اعتماد به نهادها	۰,۵۱۴	۱۴,۹۰۷
ظرفیت پذیرش	میزان مشارکت به نهادسازی	۰,۸۰۹	۳۴,۲۴۹
ظرفیت پذیرش	میزان نفوذ در نهادها	۰,۰۶۲	۱,۵۴۵
محرك اجتماعي-جغرافیایی	همبستگی محلی	۰,۳۸۷	۱۰,۴۳۲
محرك اجتماعي-جغرافیایی	حس تعلق محلی-مکانی	۰,۵۰۷	۱۴,۶۱۴
محرك اجتماعي-جغرافیایی	اعتماد محیطی	۰,۶۶۱	۲۱,۹۲۱

متغیر وابسته ظرفیت نهادسازی اجتماعات محلی نشان می‌دهد که مجموع تأثیر سرمایه محلی بر ظرفیت نهادسازی اجتماعات محلی برابر با ۱,۳۳، تأثیر ظرفیت پذیرش محلی بر نهادسازی اجتماعات محلی برابر با ۰,۹۵۳ و تأثیر محرک‌های اجتماعی-جغرافیایی بر ظرفیت نهادسازی اجتماعات محلی برابر با ۱,۰۰۲ است. (جدول ۵)

در جهت بررسی تأثیر مجموع شاخص‌ها بر ظرفیت نهادسازی اجتماعات محلی تأثیر مستقیم هر متغیر بر متغیر دیگر محاسبه و سپس بر مقدار تأثیر هر متغیر بر متغیر وابسته ظرفیت نهادسازی اجتماعات محلی ضرب گردید و در نهایت مقدار به‌دست‌آمده با مقدار تأثیر مستقیم متغیر جمع گردید. محاسبه تأثیر مستقیم و غیرمستقیم و تأثیر کل هر متغیر مستقل بر متغیر وابسته و تأثیر مجموع آن‌ها بر

جدول ۵: تأثیر مستقیم، غیرمستقیم و کل شاخص‌ها بر ظرفیت نهادسازی اجتماعات محلی

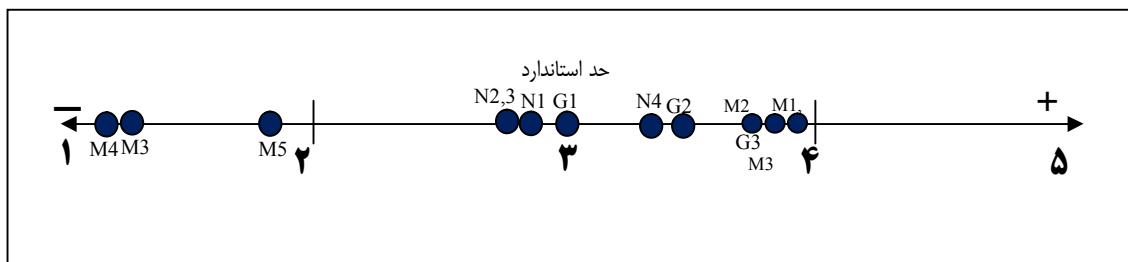
شاخص	تأثیر مستقیم	تأثیر غیرمستقیم	تأثیر کل
سرمایه محلی	۰/۶۲۳	۰/۵۱	۱/۳۳
ظرفیت پذیرش ساکنان	۰/۲۸۸	۰/۲۱	۰/۹۵
محرك اجتماعي- جغرافیایی	۰/۳۵۵	۰/۲۶	۱/۰۰

درونی محلات را مورد پایش قرار می‌دهد عمدتاً در حد متوسط یا بافاصله اندک در جهات مثبت و منفی از حد تعیین شده قرار دارند. این نمودار نشان می‌دهد در نهادسازی اجتماعات محلی ابعاد بیرونی که نیازمند حضور مدیریت شهری در محلات، مشارکت دادن ساکنان در تصمیم سازی و تصمیم‌گیری توسعه محل پایین بوده و همین امر منجر به شکل‌گیری اتاق‌های بسته مدیریت شهری شده و اعتماد ساکنان به سازمان‌های شهری را دچار افت کند. (جدول ۶ و شکل ۴) با توجه به داده‌های حاصل و نمودار تراز استاندارد فرضیه شاخص‌های ظرفیت نهادسازی اجتماعات محلی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان در نماترهای درونی از حد متوسط بالاتر و در نماترهای بیرونی آن پایین است، مورد تأیید قرار می‌گیرد.

برای بررسی و آزمون فرضیه سوم از نمودار تراز استاندارد استفاده گردید. در این نمودار حد واسط یا حداقل استاندارد تعیین می‌شود و اختلاف از آن در جهات مثبت و منفی تعیین‌کننده پایین و بالا بودن شرایط متغیرها است. بدین منظور حد واسط تعیین شده با توجه به طیف لیکرت سؤالات عدد ۳ بوده که میزان فاصله نماگرها از آن مورد بررسی قرار گرفته است. نمودار تراز استاندارد نشان می‌دهد که سه نماگر اعتماد به مدیریت شهری، میزان مشارکت ساکنان با سازمان‌های مدیریت شهری، میزان نفوذ ساکنان در سازمان‌های مدیریت شهری که نماترهای بیرونی تأثیرگذار بر نهادسازی اجتماعات محلی هستند به ترتیب با میانگین ۱،۲، ۱،۸، ۱،۳ دارای اختلاف معنادار از حد استاندارد تعیین شده می‌باشند. مابقی نماگرها که دارای بعد داخلی بوده و بیشتر ظرفیت

جدول ۶: وضعیت نماگرها از استاندارد تعیین شده

شاخص	نماگر	کد فرضی	میانگین	میزان اختلاف از حد استاندارد
سرمایه محلی	میزان تجربه نهادسازی	N1	۲،۸	-۰،۲
سرمایه محلی	میزان نهاد دایر و موجود	N2	۲،۷	-۰،۳
سرمایه محلی	وجود افراد محلی متخصص	N3	۲،۷	-۰،۳
سرمایه محلی	مهارت‌های موجود	N4	۳،۴	۰،۴
ظرفیت پذیرش	میزان تمایل به نهادسازی	M1	۳،۹	۰،۹
ظرفیت پذیرش	میزان انگیزه به نهادسازی	M2	۳،۷	۰،۷
ظرفیت پذیرش	مقبولیت نهادهای محلی	M3	۳،۸	۰،۸
ظرفیت پذیرش	مشارکت ساکنان با نهادها	M4	۱،۲	-۱،۸
ظرفیت پذیرش	میزان اعتماد به نهادها	M5	۱،۸	-۱،۲
ظرفیت پذیرش	میزان مشارکت به نهادسازی	M6	۳،۹	۰،۹
ظرفیت پذیرش	میزان نفوذ در نهادها	M7	۱،۳	-۱،۷
محرك اجتماعي- جغرافیایی	همبستگی محلی	G1	۳	۰
محرك اجتماعي- جغرافیایی	حس تعلق محلی- مکانی	G2	۳،۵	۰،۵
محرك اجتماعي- جغرافیایی	اعتماد محیطی	G3	۳،۷	۰،۷

شکل ۴: نمودار تراز استاندارد وضعیت نماگرها نهادسازی اجتماعات محلی

بطوریکه این نهادها به‌عنوان ظرفیت نهادی محل با مقبولیت مردمی و عملکرد اعتماد ساز، مشارکت طلب بر سطح رضایت ساکنان و ایجاد انگیزه و روحیه مشارکت مؤثر بوده‌اند. پژوهش حاضر نیز به میزان برخورداری محلات از نهادهای محلی و اثرات آن بر ظرفیت نهادسازی محلی تأکید کرده و میزان اثرگذاری اعتماد، مقبولیت، مشارکت ساکنان در نهادسازی محلی موردسنجش قرار گرفته است. در مقاله نوریان و مظفری که با محوریت مدیریت محله محور محلات منطقه ۲۱ شهر تهران نگارش یافته، به اثرات مثبت و روابط معنادار شاخص‌های اعتماد، مشارکت، حس تعلق و همبستگی محلی با مدیریت محله محور اشاره شده است. در پژوهش موردی حاضر نیز ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی با محوریت نهادسازی محلی به‌عنوان مدیریت محلی تأکید شده و ضرایب تأثیر شاخص‌های گوناگون اعتماد، مشارکت، حس تعلق محلی، همبستگی محلی بر ظرفیت نهادسازی موردبررسی قرار گرفته است. در پژوهش علیزاده اقدم و همکارانشان در شهر اصفهان نیز اعتماد نهادی و مشارکت در امور شهری با روش تحلیل مسیر تبیین شده و درنهایت میزان اثرگذاری شاخص‌ها در اداره امور شهر ارزیابی گردیده است. حاصل پژوهش نشان‌دهنده اثرات فزاینده شاخص‌های اعتماد نهادی، میزان مشارکت شهروندان در بهبود اداره امور شهر است. مقاله حاضر نیز اثرگذاری این شاخص‌ها در قالب مؤلفه‌های سرمایه محلی، محرک‌های اجتماعی-جغرافیایی و ظرفیت پذیرش محلی مورد تأکید قرار گرفته شده است. در مقاله منیژه لاله پور نیز رابطه اقدام به مشارکت ساکنان با مؤلفه‌های نهادی و مدیریتی منطقه ۸ شهر تبریز معنادار و مثبت دانسته

در جهت انطباق مطالعه حاضر و تعمیم آن به مطالعات پیشین اقدام به بررسی مطالعات اخیر با مطالعه حاضر گردید. باوجود تفاوت‌های شکلی و محتوایی پژوهش‌های قبلی (مانند نوع شاخص‌ها، روش مطالعه، روش تحقیق) در کلیت نتایج حاصل از بررسی شاخص‌ها و نحوه ارتباط آن‌ها، نتایج نسبتاً مشابهی حاصل شده است. به‌عنوان نمونه در مطالعه سجادی و یگانه فرد ارتباط و اثرگذاری شاخص‌های همگرایی اجتماعی، مشارکت در فعالیت‌های جمعی، حس تعلق محلی، توجه به منافع ساکنین با شاخص پایداری اجتماعی بررسی شده و ارتباط معنادار شاخص‌ها و تأثیرگذاری مستقیم و مثبت آن‌ها با پایداری اجتماعی تأیید شده است. در مقاله حاضر نیز این رابطه با برآورد شدت و نوع اثرگذاری در محلات اسکان غیررسمی زنجان حاصل شده است. در پژوهش توکلی نیا و شمس پویا با بررسی محله در که شهر تهران، ارتباط معنادار شاخص همگرایی اجتماعی و مشارکت ساکنان محل با حکمروایی شهری تأیید گردیده و مشارکت ساکنان و اجتماعات محلی را در تحقق حکمروایی اثرگذار دانسته شده است. پژوهش حاضر نیز با توجه به شکل ۲ و ۳ و داده‌های حاصل شاخص تمایل و ظرفیت مشارکت ساکنان در بهبود محل با نهادسازی اجتماعات محلی دارای ضریب اثرگذاری مثبت بوده است. در مقاله رضازاده و فنی با بررسی اجتماعات محلی منطقه ۱ شهر تهران به نقش نهادهای ایمانی مردمی در شکل‌گیری مدیریت اجتماعی محلات پرداخته شده و نقش نهادهای ایمانی موجود در محل مانند مؤسسات خیریه، هیات‌های مذهبی، تشکل‌های مردمی مساجد، حسینیه‌ها و غیره را در توسعه نهادسازی و مدیریت محلی اثرگذار دانسته است.

شده و تشکل‌های مردم‌نهاد در شکل‌گیری مدیریت محلی و توسعه محلات شهری نقش بسزایی دارند. پژوهش پیش رو نیز توجه به ظرفیت نهادی موجود محل به‌عنوان یکی از شاخص‌های اثرگذار در ظرفیت‌سازی نهادی لحاظ گردید و در محلات اسکان غیررسمی شهر زنجان مورد ارزیابی قرار گرفته است. در کلیت پژوهش حاضر در موضوع ضرورت به‌کارگیری اجتماعات محلی در ساماندهی و بهبود محل، به‌مانند پژوهش‌های قبلی به نتایج مشابهی دست‌یافته است که تأییدی محکم بر پژوهش‌های قبلی است. با این حال تفاوت پژوهش حاضر با پژوهش‌های قبلی را در محتوای موضوعی این پژوهش (سکونتگاه غیررسمی) و تجمیع نوع شاخص‌های اثرگذار بر نهادسازی به‌صورت یکجا است که بیشتر بر ظرفیت محلی نهادسازی پرداخته‌شده و پتانسیل‌های بالقوه و متغیرهای داخلی اثرگذار بر نهادسازی مورد بررسی قرار گرفته است. بطوریکه اهرم‌ها و شرایط محیطی-اجتماعی موجود درون محله، اساس سنجش و ارزیابی میزان تمایل و ظرفیت نهادسازی محلی، میزان و شدت تأثیرگذاری شاخص‌ها بر نهادسازی محلی بوده است.

نتیجه‌گیری

انجمن‌های محلی گروه‌های اجتماعی در سطح خرد هستند که برای رسیدن به اهداف مشترک بر اساس همکاری داوطلبانه بخشی از ساکنان محدوده معین شهری و در دوره‌ای معین شکل می‌گیرند. این انجمن‌ها در زمره انجمن‌های داوطلبانه بوده که نقش محوری را در عرصه اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، محیطی و سیاسی نظام محلات شهری ایفا می‌کنند. این انجمن‌ها با توجه به ماهیت داوطلبانه بودن، وجود صمیمیت و روابط، غیرانتفاعی بودن، مجاب‌سازی و درعین حال رعایت اصل سازمان‌دهی رسمی محل تلاقی گروه‌های اجتماعی و سازمان‌های رسمی هستند. در واقع اجتماعات محلی به‌عنوان حلقه واسط و گمشده مدیریت شهری هستند که توانایی اتصال نیازها، ضرورت‌های محله‌ای را با سازمان‌های مدیریت

شهری دارند. این اجتماعات با توانایی جلب مشارکت‌های مردمی، ارائه خدمات محله‌ای، بسیج منابع محلی، اعتمادسازی فاصله بین سازمان‌های مدیریت شهری و مردم ساکن در محلات را کاهش داده و توسعه محله‌ای را تسریع می‌بخشد. سنجش ظرفیت ایجاد و توسعه اجتماعات محلی و شناخت اهرم‌های تأثیرگذار بر آن می‌تواند برنامه‌ریزی توسعه اجتماعات محله‌ای را نظام‌مند نموده و به پایه‌گذاری پایدار این نهادها منجر شود. این پژوهش به بررسی شاخص‌های تأثیرگذار ایجاد اجتماعات محلی پرداخته و ظرفیت نهادسازی اجتماعات محلی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان را بررسی نمود. درنهایت این نتیجه حاصل‌شده است که ظرفیت نهادسازی اجتماعات محلی در بافت‌های اسکان غیررسمی نسبتاً مطلوب بوده ساکنان این محلات ظرفیت پذیرش نهادهای محلی که بر خواسته از متن محلات است را دارند. با این حال بی‌اعتمادی ساکنان به مدیریت دولتی (شهری)، عدم وجود اجتماعات محلی موجود در تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی‌های مدیریتی، ضعف قدرت چانه‌زنی و نفوذ در سازمان‌های مدیریت شهری، منجر به کاهش ظرفیت‌های بیرونی شده و ساکنان را از عملکرد مدیریت شهری ناراضی ساخته است. از طرفی بررسی‌ها در مدل معادلات ساختاری (روش تحلیل مسیر) نشان می‌دهد که متغیرهای سرمایه محلی، ظرفیت پذیرش ساکنان و محرک‌های اجتماعی-جغرافیایی ضریب تأثیر بالای ۷۰ درصد بر نهادسازی اجتماعات محلی داشته و ارتباط این متغیرها با نهادسازی اجتماعات محلی معنادار و مثبت است. غالب این متغیرها در سطح اطمینان ۹۵ درصد، با یکدیگر نیز به‌طور کامل رابطه معنادار داشته و از یکدیگر تأثیر می‌پذیرند. در این بین نماگرهای بیرونی (مانند اعتماد به سازمان‌های دولتی مدیریت شهری، میزان نفوذ در سازمان‌های دولتی، میزان دعوت مدیران به مشارکت مردم، میزان استفاده مدیریت شهری از ظرفیت‌های اجتماعات محلی) که بیشتر به ابعاد خارج از محله‌ای می‌پردازند وضعیت نامطلوب را دارد. این امر نشان می‌دهد مدیران شهری از ظرفیت‌های محلی

- در ساماندهی بافت مای فرسوده، مطالعه موردی: منطقه ۹ شهرداری تهران. فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، سال ۴ شماره ۱۳، ۹۲-۶۵.
۴. خانیکی، هادی و رهبر، مصطفی. ۱۳۹۴. نقش ارتباطات میان فردی در مشارکت سیاسی، مطالعه موردی: انتخابات نهمین دوره مجلس شورای اسلامی تهران. فصلنامه مطالعات اجتماعی ایران. دوره نهم، شماره ۲، ۲۸-۵.
۵. دوبران، اسماعیل. ۱۳۹۱. مدیریت یکپارچه شهری در شهرهای میانی ایران. فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۳۰، ۶۸-۵۳.
۶. رفیعیان، مجتبی، خدایی، زهرا و داداش‌پور، هاشم. ۱۳۹۳. ظرفیت‌سازی اجتماعات محلی به‌مثابه رویکردی نوین در توانمندسازی نهادهای اجتماعی. فصلنامه جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، ۱ (۲): ۱۶۰-۱۳۳.
۷. سجادی، ژیللا و واحدی یگانه، وحید. ۱۳۹۶. نقش مشارکت اجتماعات محلی در توسعه پایدار اجتماعی شهرها، نمونه موردی: محله سرتپوله شهر سنندج. فصلنامه برنامه ریزی منطقه ای سال ۷ شماره ۲۸، ۱۶۶-۱۵۱.
۸. صرافی، مظفر، توکلی نیا، جمیله و محمدیان، مصمم. ۱۳۹۳. اندیشه‌های نو در برنامه ریزی شهری، نشر قدیانی، تهران.
۹. عباس زاده، ثریا، بانوشی، محمدرضا، ذوالعلی، فرزانه، جهانی، یونس و شریفی، حمید. ۱۳۹۶. بررسی عملکرد مدل‌های تحلیل واریانس چند متغیره (مانوا) و مدل سازی معادله مای ساختاری روی بررسی روابط پیچیده بین متغیرها. مجله تخصصی اپیدمیولوژی ایران، دوره ۱۳، شماره ۳، ۱۸۹-۱۸۳.
۱۰. لاله پور، منیژه. ۱۳۹۶. تحلیلی بر ظرفیت نهادی-مدیریتی فضاهای شهری در ارتباط با مشارکت شهروندان در اداره شهرها مطالعه موردی: منطقه ۸ شهر تبریز. فصلنامه جغرافیا و توسعه. دوره ۱۵ شمار ۴۹، ۸۰-۵۹.
۱۱. علیزاده اقدم، محمد باقر، عباس زاده، محمد، کوهی، کمال و مختاری، داوود. ۱۳۹۲. نهادهای شهری و مشارکت شهروندان در اداره ی امور شهری (مطالعه موردی: شهر اصفهان). پژوهش مای جغرافیای انسانی، دوره ۴۵، شماره ۲، ۲۱۴-۱۹۵.

با توجه به ساختار تمرکزگرایانه و انحصاری خود، نتوانسته‌اند بهره‌برداری لازم را انجام دهند. نتایج مطالعات دیگران مانند کلمن، پاتنام در مقوله اعتماد و سرمایه اجتماعی، مطالعه کاظمیان در مقوله مدیریت محلی، مطالعه رفیعیان در مقوله نهادسازی محلی و ظرفیت نهادسازی، سجادی با محتوای مشارکت اجتماعات محلی، صرافی با مقوله توسعه محله‌ای، مالیک با اثرات سازمان اجتماع مدار، بروکاتو با حس تعلق مکانی، تامپسون با تجربه محلی نهادسازی نشان می‌دهد که کلید واژه توسعه اجتماعات محلی و نهادسازی اجتماعات به‌ویژه در محلات فقیر و ناکارآمد نیازمند توجه به نهادهای موجود، واگذاری امور به نهادهای محلی، توسعه این نهادها، شناخت ظرفیت و ظرفیت‌سازی اجتماعات و تلاش برای درگیر و مشارکت دادن نظام‌مند مردم در قالب نهادهای مردمی برای بهبود کیفیت زندگی محیط سکونتی خود است. بنابراین باید گفت ظرفیت‌های محیطی-اجتماعی محلات ناکارآمد (مانند سکونتگاه غیررسمی) همواره مطلوب اما نهفته بوده و در شرایطی که مدیریت شهری بخواهد از ساختار تمرکزگرایانه خود خارج و امورات را به مردم محلی در قالب نهادهای اجتماعی واگذار نماید، خواهد توانست با کمترین هزینه، کمترین عملکرد بوروکراتیک و صرفاً در قالب نظام‌های تسهیلگری، کاهش فقیر و افزایش کیفیت محیطی و در نتیجه توسعه این محلات را سبب‌ساز شود.

منابع

۱. توکلی نیا، جمیله و شمس پویا، محمدکاظم. ۱۳۹۶. به‌سوی حکمروایی اجتماع محل، کوششی در معرفی موضوعات و عرصه مای کلیدی، مورد محله در که. فصلنامه آمایش و محیط، شماره ۳۷، ۲۱۶-۱۹۵.
۲. جواد زاده اقدم، هادی و علوی، سید علی. ۱۳۹۵. تحلیل تطبیقی نقش سرمایه اجتماعی در پایداری محله‌ای در بافت مای فرسوده و جدی (نمونه موردی: محلات نارمک و یوسف آباد)، فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی شهری، دوره ۷ شماره ۲۴، ۱۰۴-۸۳.
۳. حاتمی نژاد، حسین، پور احمد، احمد و عیوضلو، داوود. ۱۳۹۳. واکاوی ظرفیت‌سازی اجتماعی محلات شهری

- Policy Development and Research, 2(2): 121-159.
22. ICCHS and Bradley Research & Consulting (BR&C). 2009. Sense of Place and Social Capital and the Historic Built Environment. London: International Centre for Cultural and Heritage Studies, Report of Research for English Heritage.
23. Mallik, V. 2013. Local and community governance for peace and development in nepal, German development institute, Bonn.
24. Masom, F. 2011. Strengthening individual and institutional capacity and developing framework for proper land administration, Bridging the gap between cultures Marrakech, Morocco, 18-22.
25. Mazmanian, D, and Kraft, M. 2009. Toward a Sustainable Community, Transition and Transformations in Environmental Policy. The mit press Cambridge, London.
26. Mwititi, F. and Goulding, Ch. 2018. Strategies for community improvement to tackle poverty and gender issues: An ethnography of community based organizations ('Chamas') and women's interventions in the Nairobi slums. European Journal of Operational Research, 268 (3): 875-886.
27. Philips R. and Pittman R. 2009. An Introduction To Community Development, A Framework For Community And Economic Development, Routledge, Publications
28. Rafique, Z. 2018. Role of community-based organization (CBO) in promoting citizen participation: A survey study of local government institution of panjab, Pakistan. International journal of sociology and social policy, 38(3/4): 242-258.
29. Report of the Local Services and Community Safety Overview and Scrutiny Committee 2011. "Neighborhood Management", Birmingham City Council.
30. Trimurni, F. and Dayana 2018. The participation of community-based organizations on waste management in the city municipal of Medan. Journal of ۱۲. فنی، زهره و رضازاده، سید محمد. ۱۳۹۵. نهادهای مردمی ایمانی و مدیریت اجتماعی محله، پژوهش موردی: اجتماعات محلی منطقه یک تهران. دو فصلنامه پژوهش مای بوم شناسی شهری، سال ۷، شماره ۱، ۱۹-۳۲.
۱۳. محسنی، رضا علی و نعیمایی، بنیامین. ۱۳۹۶. بررسی نقش مدیریت شهری در افزایش مشارکت مای اجتماعی با تاکید بر محله محوری (مطالعه موردی: منطقه ۸ تهران). فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال ۹ شماره ۳، ۸۱-۹۴.
۱۴. مطوف، شریف و رحیمی، زهره. ۱۳۸۷. توسعه داریایی مبنا رهیافتی مؤثر در حل معضلات سکونت محلات شهری. ماهنامه شهرنگار، شماره ۴۷، ۴۹-۴۲.
۱۵. مقیمی، سیدمحمد. ۱۳۹۰. اداره امور حکومت مای محلی، چاپ پنجم، سمت، تهران.
۱۶. نوربان، فرشاد و مظفری پور، نجمه (۱۳۹۲). ارزیابی عملکرد مدیریت محله محور با تاکید بر شاخصه مای سرمایه اجتماعی، مورد پژوهی محلات ۷ گانه نایجه ۱ منطقه ۲۱ شهرداری تهران. نشریه هنرهای زیبا، دوره ۱۷ شماره ۴، ۵۶-۴۷.
17. Barton, H. 2000. Sustainable Communities. The Potential for Eco-Neighbourhoods. London: Earthscan Publications Ltd.
18. Byrne, B.M. 2016. Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, application. And programming. Routledge.
19. Chechtto, M. 2006. Community-based organization management. Handbook series for community-based organizations, Published by the Institute for Democracy in South Africa (IDASA) Website: www.idasa.org.za
20. Cindy Lyn, W. 2007. We All Live Here. An Analysis of Community Capacity And Social Capital: A Case Study On Indonesia And East Timor. Thesis Presented to the Higher Degree Committee Of Ritsumeikan Asia Pacific University In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of International Cooperation Policy.
21. Dreier, P. 1996. Community Empowerment Strategies: The Limits and Potential of Community Organizing in Urban Neighborhoods. Journal of

34. UNDP, 2002. Human Development report, Deepening Democracy in a fragmented world.
35. WWF, P. 2007. Capacity-building Framework for Partners and Stakeholders. Prepared by Civil Society Human and Institutional Development Programme (CHIP).
36. www.World bank.Org
37. https://europa.eu/european-union/index_en
- Earth and environmental science, 126: 1-11
31. Verity, F. 2007. Community capacity building a review of the literature; Retrieved from: <http://www.health.sa.gov.au>.
32. World Bank, 2006. "Community-Driven Development In The Context of Conflict-Affected Countries: Challenges and Opportunities, www.worldbank.org
33. Un habitat, 2007. Informal settlement, making better cities together.

